

Branka Tafra

MJESTO DELLA BELLINE GRAMATIKE U POVIJESTI HRVATSKIH GRAMATIKA

Da bi se utvrdilo mjesto Della Belline gramatike u povijesti hrvatskih gramatika i u povijesti jezikoslovne misli u nas, napraviti će se nekoliko najvažnijih usporedaba s drugim starijim hrvatskim gramatikama.

I.

Gramatici možemo pristupiti s dva aspekta, kao *opisu* jezične organizacije i udžbeniku iz kojega se uči jezik i kao *nauci* koja istražuje i tumači jezičnu organizaciju. S toga drugog stajališta stare gramatike i rječnici mogu pobuditi našu istraživačku znatiželju, pa kao jedina jezikoslovna djela prošlih vremena mogu dati dragocjene podatke za stvaranje jasnije predodžbe o povijesti lingvistike na našem području, kao dijela kulturne povijesti jednoga naroda.

Nerijetko ćemo se iznenaditi dubinom znanstvenih promišljanja nekadašnjih jezikoslovaca. Upravo dopiranje do njih osmislić će naša traganja po jezikoslovnoj baštini, što će upotpuniti naša shvaćanja jezičnih pojava i njihovih odnosa, ali ponekad i otkriti da u novim učenjima ima dosta staroga.

Želeći utvrditi mjesto Della Belline gramatike u povijesti hrvatskih gramatika, prikazat ću nekoliko važnijih paralela¹ između Della Belline gramatike i drugih starijih gramatika štokavskog narječja, da bi se na taj način uspostavile barem naznake za povijest jezikoslovne misli u nas i posebno Della Bellina mjesta u toj povijesti.

II.

Della Bellina je gramatika doživjela čak tri izdanja. Prva dva, pod naslovom *Istruzioni grammaticali della lingua illirica*, izašla su uz rječnik *Dizionario italia-*

1 Dosadašnje ocjene polazile su isključivo od traženja sličnosti s Kašićem, a ovo je pokušaj promatranja Della Belline gramatike na nešto dužoj vertikali gramatičarske djelatnosti u nas. Bit će potrebno nastaviti istraživanja i u tom smjeru. (Ovaj sam rad čitala na simpoziju »Leksikograf Della Bella« 19.XII.1988. u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u povodu 260. godišnjice izlazenja Della Bellina rječnika s gramatikom.)

no, latino, illirico 1728. i 1785 (str.5–50), a treće kao samostalno djelo 1837. pod naslovom *Principi elementari della Grammatica Illirica premessi Al Dizionario Italiano-Latino-Illirico del P.Arde. Della Bella ed ora di nuovo pubblicati. Nuova edizione*. Ispred gramatike nalaze se *Avvertimenti per poter leggere, e scrivere con facilità le parole Illiriche scritte con caratteri Italiani* (str. 1–4). U tom dijelu Della Bella raspravlja o slovima, akcentu i apostrofu »po staroj nauci kojoj je polazište grafija« (Katičić, 1981, 37).

O gramatici su opširnije pisali Bosanac (1901), Cronia (1952) i Van den Berk (1959). Najopsežniji je Bosančev rad. Na kraju podrobnog opisa Bosanac zaključuje da sud o Della Bellinoj gramatici »ne može izaći onako povoljan, kakav je sud prof. Šrepela² o vrijednosti gramatike Kašićeve« (str. 560). Odmah nakon toga zaključuje da se Della Bella »gotovo u svemu držao Kašića«, pa ne znamo zašto se onda Bosančev sud o Della Belli razlikuje od Šrepelova o Kašiću.

Bosanac prigovara Della Belli na nekoliko mjesta za nedostatak sistematičnosti. Za to ne možemo mnogo kriviti Della Bellu jer je on u to vrijeme mogao samo slijediti latinski gramatički kanon, odnosno povesti se za talijanskom gramatičkom školom koja je ionako izišla iz latinske. Osim Kašićeve gramatike Della Bella nije imao pred sobom drugoga opisa hrvatskog jezika.

Jedino pravo priznanje Bosanac je odao Della Belli zato što je »dobro razabrao veliku vrijednost nauka o akcentu u hrvatskoj gramatici« i što je neke pojave »prvi u gramatici hrvatskoj zabilježio«. Ali mu uz to zamjera što »nije dobro razabrao razlike između akcenata« i što ih nije »umio valjano bilježiti« (str. 560–561). Della Bella je raspolagao postojećim inventarom akcenatskih znakova, a to su tri znaka: akut (´), cirkumfleks (ˆ) i gravis (˘). S njima su naši nekadašnji jezikoslovci i pisci bilježili akcenatske sustave različite i po broju i po vrijednosti akcenata. Tim su znakovima označivali i dužinu nenaglašenoga sloga, a poneki su ih upotrebljavali samo kao grafijske znakove bez značenja. »Mi se služimo istim ovimi znaci, ali po potrebi našega jezika«, rekao je Mažuranić (1861, 11).

U naših je gramatičara postojala ustaljena praksa bilježenja akcenata na osnovi antičke tradicije upotrebe akuta i cirkumfleksa. Nju vidimo u Kašića, Della Belle, Appeninija, Mažuranića i Babukića (akutom su označivali uglavnom dugosilazni, a cirkumfleksom dugouzlazni), dok su Reljković, Starčević i I.A.Brlić istim znakovljem bilježili drugu kvalitetu (obrnuto od prethodnih).³ Bez obzira na ustaljenu praksu nijedan nije bio dosljedan u označivanju akcenata, a često su miješali akcenatske znakove dajući im različite vrijednosti. Samo se u tom smislu može reći da Della Bella akcente nije »umio valjano bilježiti«. Međutim, Bosanac nije u pravu kad ponavlja u svom radu da Della Bella »krivo bilježi« neke akcente. On ne pokušava identificirati *koji* je to akcenatski sustav u Della Belle, nego polazi od akcenatskog sustava suvremenoga dubrovačkog govora i traži ga u Della Bellinu

2 Misli na Šrepel, 1890.

3 Tablicu s objašnjenjima dala sam u radu *Slavonski gramatičari u 18.st.*, koji sam čitala na simpoziju »Vrijeme i djelo M.A. Reljkovića« 26.10.1984. u Novoj Gradiški.

djelu, a sva odstupanja od njega proglašava pogrešnima. Zbog takva lošega pristupa, usprkos detaljnoj analizi, Bosanac nije uspio odgonetnuti Della Belline akcente, pa će stoga često grijehiti u svojim zaključcima. Tako npr. tvrdi da »slog pred udvojenim suglasnikom nije naglašen, na pr. imatti, imalli 24a (imati, imali), ucitti 27a (učiti)...« (str. 538). Della Bella je pak u ovom slučaju, koristeći se već postojećom praksom u kojoj se suglasničkim geminatama označuju kratki slogovi, sasvim ispravno zabilježio naglašenu kračinu na pretposljednem slogu: *imàti, učìti, kobìla, djetèta* itd. Kako to nije odlika dubrovačke akcentuacije, što je Bosanac mogao saznati iz Rešetarova opisa (1900), jedini mu je zaključak bio da je Talijan pogriješio. Bosanac nije uočio akut (»zavinuti«) u Della Belle, a Van den Berk (1959) nabraja 15 različitih situacija u njegovoj distribuciji. U ovom slučaju ne možemo biti prestrogi suci prema Bosancu jer je njegov rad izišao jedno desetljeće prije Ivšićeva *Priloga za slavenski akcenat*, u kojem je taj akcent znanstveno prvi put opisan. Prije Bosančeva rada bilo je više dijalektoloških radova, ali je samo u nekim iskazana sumnja da čakavski uzlazni akcent ne odgovara novoštokavskom uzlaznom, odnosno da čakavski govori imaju akcent kojega nema u štokavskome (Mikuličić, Belić, Šahmatov; v. Ivšić, 1911). Mažuranić (1861, 12) navodi: »Ovoga slaboga težkoga (tj. kratkouzlaznoga, nap. B.T.) naglasaka neima u čakavskom.« Stoga je još Jagić (1870, 3) na osnovi toga podatka zaključio: »Ako u čakavštini nema zbilja akcenta \, tad bih rekao, da joj nije ni akcenat / (po Mažuraniću ^) posvema jednak isto takovu akcentu narječja štokavskoga.« Milas (1891, 79) za štokavski navodi primjere *idem na sūd, baci to ù sūd*, pa je sve to trebalo biti dovoljan razlog da Bosanac bude malo oprezniji u svojoj tvrdnji da Della Bella »krivo spominje na str. 3., da se različito akcentuju ove riječi: *sūd, giudizio, i sūd, vaso; lūgh, cenere, i lūgh, bosco; stūp, la colonna, i stūp, orma*« (str. 539). Ivšić (1911, 138) kaže da se te riječi »doista u različnim govorima različno izgovaraju, t.j. *sūd* i *sūd*, *lūg* i *lūg*«, što se može vidjeti i u Jurišića (1973, s.v. *sūd* i *sūd*). Jurišić je svoj komparativni dijalekatski rječnik objavio sedamdesetak godina poslije Bosančeve radnje, ali ni on još nije nalazio jasno obilježen čakavski akut u dijalektološkim radovima kojima se služio (usp. Jurišićevo objašnjenje na str. 9). To što i Babukić (1836, 42) navodi iste primjere akcenatske razlikovnosti imenicā *sūd* i *sūd*, *lūg* i *lūg* može se smatrati da ih je preuzeo od Della Belle jer u »Babukićevu zavičaju (u Požegi) nema te razlike« (Ivšić, 1911, 138, bilješka 2). Međutim, osim što je Babukić poznao Della Bellinu gramatiku, on je znao, za ono vrijeme, sasvim dosta i o posavskom akcentu. Znao je da Posavci imaju neke akcente slične kao kajkavci i čakavci, a znao je da oko Požege ima nekih sela »gdě metju naglasak na predposlědnu slovku« u trosložnim i višesložnim riječima kao Posavci (1854, 34). Prema tome Babukić je mogao znati za akcenatsku razliku tih homografa neovisno o Della Belli.

Ako Bosanca možemo donekle opravdati što nije znao za tu razliku, nikako ga ne možemo opravdati što proglašava pogrešnima Della Belline akcente koje je Rešetar zabilježio i godinu dana prije Bosančeve radnje to objavio. Naime, Bosanac konstatira da su ispravno naglašeni Gmn *sinōvaa, gradōvaa*, a pogrešno *bogōvaa*

i *vitezova*. Međutim, Rešetar (1900, 64, u: Jurišić, 1973, s.v. Bôg) za dubrovački govor bilježi *bogóvâ*, pa i to dokazuje da se ne može tako olako Della Belline akcente proglašavati krivima, ali i da se Bosančevoj analizi Della Bellinih akcenata ne može vjerovati.

Mnogo dublju analizu Della Bellinih akcenata dao je Van den Berk (1959) u velikoj studiji posvećenoj jednom u našoj lingvistici dosta spornom pitanju: Da li je supstrat dubrovačkoga govora štokavski ili čakavski? Prilično je radova napisano na tu temu (v. Peco, 1964). Budući da je Della Bellino djelo nastalo na osnovi dubrovačke književnosti i živoga govora, to bi ispravna rekonstrukcija njegova akcenatskog sustava mogla pružiti neke odgovore. Van den Berk tvrdi da je u Della Bellino vrijeme, dakle na početku 18. st., u Dubrovniku postojao akcenatski sustav koji je uglavnom sličan akcenatskom sustavu susjednih čakavskih govora, ali koji je već zahvaćen akcenatskim sustavom hercegovačkih govora s jakim crtama štokavizacije. Bilo je slaganja i neslaganja s Van den Berkom (Bogišić, 1962; Peco, 1964), pa bi bilo potrebno na osnovi dosadašnjih radova o akcentu u staroj hrvatskoj literaturi napraviti novu analizu Della Bellinih akcenata. Pri tome nije bitno da li je Della Bella sâm uredio akcente ili mu je u tome netko pomogao, ali je bitno da se ima na umu činjenica da pisci koji su akcentirali svoja djela nisu bili dosljedni, da ima dosta odstupanja čak i onda ako se prepozna neki određeni akcenatski sustav. Već se kod Kašića, kada je riječ o akcentu, naslućuju sustavni odnosi (Katičić, 1981, 36), a kod Della Belle su oni očitiji već i stoga što on sâm daje dosta objašnjenja o akcentu. To je bio sasvim uspješan pokušaj da se prvi put odrede prozodijska pravila hrvatskoga jezika. Upravo su ona dokaz da je Della Bella kao stranac izvanredno dobro svladao dubrovački govor i da je akcente u svom djelu sâm stavljao. (Time se ne isključuje mogućnost da ga je u tom poslu netko kontrolirao.) Naime, nigdje se ne sumnja u njegovo autorstvo gramatike, a samo je dobar znalac hrvatskoga jezika mogao zaključiti:

- Akcent ima razlikovnu funkciju:⁴ *Lúka/lúka*.
- Neke riječi mijenjaju akcent u kosim padežima: *noos/nòssa, rúka/rúku*.
- Nastavak za Gjd imenica deklinacije *e* jest dugo *-ē* (bilježi ga kao *ee*), pa prema tome i za Gjd pridjeva žen. roda: *sijn dooree xenee*.
- Nastavak za Gjd imenica jest dugo *-ā* (*aa*).
- Pridjev i prilog tvoren od njega mogu biti u opoziciji po kvantiteti: *gospodski, -á, -ó/gospodski*.
- Određeni i neodređeni lik u opisnih pridjeva razlikuju se po akcentu: *mláda/mláda*.
- Neki glagoli mijenjaju akcent u 2. i 3. licu jednine u aoristu.
- Promjenljive riječi mogu se razvrstati u akcenatske tipove.

4 Na osnovi Della Bellinih tumačenja dala sam svoje formulacije.

III.

Najveći dio Della Belline gramatike odnosi se na morfologiju. U njezinoj se osnovi nalazi antičko učenje o vrstama riječi (*partes orationis*). To se učenje nije do danas u bitnome promijenilo. U starim hrvatskim gramatikama⁵ ta se podjela poklapa uglavnom s onom koju nalazimo u suvremenim gramatikama, s tim što su sve do Antuna Mažuranića, uključujući i njega, riječi s morfološkom kategorijom padeža objedinjene pod skupnim nazivom *imena*, kako je bilo u antičkoj gramatici. Zato ćemo i u Della Belle naći *nome sostantivo* i *aggettivo*.

Zadatak gramatike, između ostalog, jest proučavanje gramatičkih kategorija. Dok s jedne strane podaci o oblicima riječi u nekom gramatičkom priručniku pokazuju *koji* je to jezik opisan, dotle, s druge strane, podaci o tome koje je gramatičke kategorije gramatičar uočio i kako ih je opisao otkrivaju kakav je jezikoslovac pojedini gramatičar, a uz to i stupanj razvoja na kojemu se nalazila znanost o jeziku u pojedinim razdobljima. Stoga je potrebno češće otkrivati poglede gramatičara na gramatičke kategorije.

Od morfoloških kategorija koje karakteriziraju imenice na prvi pogled izgleda da je Della Bella samo djelomično uočio kategoriju živo/neživo jer mu Ajd od *vjetar* glasi *vjetra* ili *vjetar*, a od *Petar Petra*. Kašić u deklinacijskim paradigmama ima A = Gjd: *goluba, vitra*. Budući da su od imenica muškog roda s prisutnom semantičkom komponentom za neživo kao uzorak uzeli i Kašić i Della Bella samo jednu (*vjetar*), uvijek postoji mogućnost nekakve greške. Međutim, kod Kašića u odjeljku o prijedlozima i u sintaktičkim pravilima vidi se da on zaista nije razabirao kategoriju živo/neživo jer akuzative imenica muškog roda koje označuju neživo proglašava nominativom. Katičić (1981, 52) smatra da mu je to velik promašaj. Gabrić-Bagarić (1984, 78) u svojoj monografiji o Kašiću nije obratila pažnju na to, pa je u tablici s inventarom padežnih nastavaka za muški rod uz Ajd stavila nastavke *-a* i *-Ø*, što ne odgovara činjenicama. Della Bella objašnjava da imenice muškog roda koje znače neživo imaju nastavak u Ajd kao i u Njd, zatim da prijedlozi *za, pod kroz...* dolaze uz A (*zà stráh, zà Petra...*) i da neki glagoli imaju dopunu u A (*daj mi oní dinár, biem kogna*). Kada pogledamo te odredbe, onda vidimo da je onaj Ajd *vjetra* (uz *vjetar*) iz paradigme čista slučajnost, vjerojatno posljedica ugledanja na Kašića. Osim Kašića svi su gramatičari, a možemo tu spomenuti i Križanića iako je izvan našega kruga razmatranja, uočili kategoriju živo/neživo i dali odgovarajuća tumačenja o morfološkim oznakama za nju.

U hrvatskoj je gramatičkoj tradiciji bio u osnovi sustav od šest padeža preuzet iz latinske gramatike, s određenim modifikacijama. Della Bella je u potpunosti slijedio Kašića: 7 padeža u jednini i 8 u množini. Kašić je zadržao latinski sustav od 6 padeža, dodao sedmi i osmi padež, tj. instrumental i lokativ, bez latinskih

5 Pod starim hrvatskim gramatikama mislim na gramatike do Maretića. Budući da su općepoznata djela, ne navodim ih u literaturi, osim ako nisu citirane ili ako isti gramatičar nema dvije gramatike.

naziva za njih, s tim što je svoj osmi padež izostavio u jednini zato što je po obliku jednak dativu. Gramatička homonimija ne može biti razlogom smanjivanja fleksijskih oblika, broj se padeža određuje prema njihovoj značenjskoj razlikovnosti, a ne prema obličnoj. Usprkos tome nejednak broj padeža zadržat će i Lanosović (u prva dva izdanja), Voltić i Appendini. Treba pojasniti mišljenje (Vince, 1978, 160) da Appendini ima jedan ablativ u jednini i dva u množini. Kako Kašić i Della Bella nisu imenovali instrumental i lokativ, Appendini neće naći prikladne nazive, pa će ih imenovati kao ablativ 1 i ablativ 2. Ustvari, on je prvi gramatičar koji je izbacio ablativ iz padežnog sustava. Veza s tradicijom odražava se u njega u nejednakom broju padeža u oba broja. Tek će ilirski gramatičari ustaliti sustav od sedam padeža, bez ablativa, s lokativom i instrumentalom. Istine radi ne smijemo prešutjeti da je Križanić mnogo prije iliraca imao isti sustav, sa slavenskim nazivima padeža.

Čvrsta je bila i tradicija određivanja vrsta imeničkih deklinacija. Kašić je deklinaciju imenica sveo prema nastavku u Gjd na tri tipa: *a, e, i* (Tafra, 1981). Taj veoma jednostavni kriterij, po kojemu nema izuzetaka, zadržat će se u hrvatskim gramatikama sve do uključujući Vebera. Pod utjecajem vukovskih⁶ gramatika prekinuta je hrvatska gramatička tradicija, uvedeni su drugi, lošiji kriteriji, najčešće rod, nominativni i osnovinski nastavak, često i komplicirani miješani kriteriji, pa i metodološki nespojivi kao što su rod i naglasak. U novije vrijeme i lingvistička literatura i gramatike prihvale su Gjd kao kriterij za određivanje vrsta imeničke deklinacije.

Bilo je i drugih dobrih rješenja. Tako je Kašić uveo, Della Bella prihvatio, a drugi gramatičari nastavili iza svake deklinacijske vrste dodavati bilješke s morfološkim pravilima, koja se većinom mogu i danas staviti u gramatiku.

Iz imeničkih paradigmi treba istaći nekoliko osobitosti. Della Bella daje više deklinacijskih uzoraka od Kašića i drugi inventar padežnih nastavaka. Dok Kašić ima u Gmn i Amn morfemske dublete, odnosno čakavske i štokavske nastavke za te padeže, dotle Della Bella ima samo štokavske nastavke, dakle za Gmn *-a* i *-i*, a za Amn *-e*. Nastavci za DLImn nisu u hrvatskim gramatikama izjednačeni sve do vukovskih gramatika. Ivić (1966, 124), govoreći o tome kako je Karadžić uveo sustav izjednačenih oblika, kaže da bi početkom 19.st. teško »iko došao na misao da će i Srbi i Hrvati prihvatiti ovo kao normu svog književnog jezika« zato što u hrvatskoj sredini »uopštavanje oblika na *-ma* nije nailazilo na podršku praktično ni u čijem jezičkom osećanju, budući da gotovo i nema hrvatskih dijalekata s ovakvom osobinom«. Podaci o govorima i jeziku pisaca⁷ poznati su, pa neću sada o tome, ali bih nešto rekla kako je bilo u hrvatskim gramatikama. U svima se, počevši od Kašića, novoštokavski nastavci *-ima*, *-ama* kao dubletni ostvaraji nalaze redovno u Imn, a rjeđe u Dmn i Lmn. Za ilustraciju navest ću podatke o prisutnosti

6 Pod vukovskim gramatikama mislim na Karadžić–Daničić–Maretićev smjer u povijesti hrvatskih gramatika.

7 Na primjer, Maretić (1910; 1915) navodi da se i u slavonskih i u dalmatinskih pisaca u DLImn nalaze nastavci *-ima* i *-ama*.

nastavaka *-ima*,⁸ *-ama* u DLI_{mn} u paradigmatskim uzorcima u starim hrvatskim gramatikama:

	Kašić ⁹	Della Bella	Reljković ¹⁰	Lanosović	Appendini	Starčević ¹¹	J. A. Brlić ¹²	Firholcer ¹³
D _{mn}			+			+	+	+
L _{mn}							+	+
I _{mn}	+	+	+	+	+	+	+	+

Iz pregleda se vidi da je gramatička norma išla prema unificiranju množinskih imeničkih oblika. Taj je proces kočila činjenica što lokativ nije jasno identificiran (čak ga ni Karadžić /1814/ nema). Reljković i Starčević lokativne oblike smatraju dativom, a obojica imaju u DImn nastavke *-ima*, *-ama*. Proces su sasvim prekinuli preporodni gramatičari u prvom redu zbog ideoloških razloga jer »stari i pravilni oblik padežah uzdržaje uzaimno porazumljenje gornjih i doljnih Ilirah« (Babukić, 1854, 183).

U hrvatskim gramatikama nastavci za DLI_{mn} dugo neće biti izjednačeni ni u pridjevsko-zamjeničkoj deklinaciji. Della Bella će u tu deklinaciju unijeti, kao dublete, nastavke karakteristične za dubrovački govor: *-ijeh*, *-ijem*, *-ijemi*//*-ijema*. Ta će se gramatička sinonimija, s oblicima iz »južnog govora« (Maretić) zadržati i u preporodnih gramatičara, ali još i u Maretića i Leskiena. Inače Della Bella u opisu pridjeva, zamjenica i brojeva ne slijedi Kašića, osim što ima nejednak broj padeža u oba broja. Kašić je imao dosta zamršenu podjelu pridjeva na šest vrsta pod utjecajem latinskih gramatičara, a nije u potpunosti razlučio pridjeve od zamjenica i brojeva. Della Bella povlači jasne granice između tih vrsta riječi.

Pridjeve ne dijeli po značenju, a neće to učiniti ni drugi hrvatski gramatičari sve do I.A.Brlića i Babukića. Jednako se dogodilo s razlikovanjem nominalne i pronominalne deklinacije pridjeva. Kašić nije uopće uočio nominalnu deklinaciju. Della Bella ju je prvi registrirao, ali ne i pravilno opisao. Navodi oblike muškog roda u NGD_{jd}, držeći da nastavci *-og* i *-om* ispadaju, pa zato imamo oblike *dobra* i *dobru*. I Lanosović i Starčević mislit će da se ti oblici skraćuju. O skraćivanju, odnosno »usječanju« govori još i Karadžić u *Pismenici* (1914). U *Srpskoj gramatici* (1818) dat će nominalne paradigme za sva tri roda dosljedno bilježeći akcenatske razlike. No, on će dopustiti i morfološku neutralizaciju tih dvaju tipova deklinacije

8 Ovdje nije bitna distribucija toga nastavka u deklinaciji *a* ili *i*.

9 Gabrić-Bagarić (1984) dokazuje da je Kašić u svojim djelima i u D_{mn} imao redovno nastavke *-ima*, *-ama*.

10 Reljković nema lokativ u paradigmama. U svojim djelima ima nastavke *-ima*, *-ama* i u lokativu (Aleksić, 1931, 92).

11 Nema lokativ u paradigmama.

12 Imala sam u rukama drugo izdanje iz 1842.

13 *Horvatsko-slavonska slovnica* Lavoslava Firholcera (Varaždin 1847) radena je prema *Temeljima ilirskoga i latinskoga jezika* Antuna Mažuranića, ali se od nje, eto, razlikuje po nastavcima za DLI_{mn} u imeničkoj deklinaciji.

(Gjd *žuta, žútôga, žútôg; žútôga, žútôg*). U hrvatskoj gramatici prvi će I.A.Brlić dati paradigme za sva tri roda nominalne i pronominalne deklinacije, označujući i akcenatske razlike: *ljèp, ljèpa, ljèpo; ljèpi, ljèpà, ljèpò*, a Babukić će biti izričito protiv miješanja tih dviju vrsta oblika. Della Belli pripada prvenstvo (ako opet izuzmemo Križanića¹⁴) u uočavanju akcenatske razlike između određenog i neodređenog oblika opisnog pridjeva (*dòbar/dòbri; mláda/mláda*). Bilježeći još i dužinu u određenom liku: *star, stara, staro*;¹⁵ *stàri, stàrà, stàrò*, Starčević će (1812, 39) zaključiti da se »skoro nishta mucsnie od ovoga u ilirskom jeziku ne nahodi« i da je »josh malo koj...osim Della Belle, od ovoga pisa.«

Osim teškoća koje su naši stari gramatičari imali u raspoznavanju nominalne i pronominalne deklinacije te akcenatske razlike između određenog i neodređenog lika opisnih pridjeva, pa i u samoj diobi pridjeva na podrazrede, do naših je dana ostala u gramatikama nedorečena obrada kategorije određenosti/neodređenosti iz jednostavnoga razloga što su gramatičari uglavnom okrenuti obliku jezičnih jedinica, a jako malo njihovu značenju i funkciji. Zbog toga se pridjevski vid tumačio kao morfološka osobina samo opisnih pridjeva, a ne kao sintaktička kategorija svih pridjeva koja je morfološki izražena samo u opisnih pridjeva, a morfološki neutralizirana u odnosnih (Tafra, 1988). Već je Kašić (47) jednom rečenicom (*Mládi kògn bázr yèst*) uočio razliku u funkciji tih dvaju likova, ali ne i razliku u njihovu značenju. Della Bella je nešto opširniji, daje pravila o upotrebi i više primjera. Zapravo će tek Starčević razabrati značenjsku razliku određenoga i neodređenoga pridjevskog lika. Jedno znači *mlàd csovik*, a drugo *mlàdi csovik*. Po Starčeviću (38) u prvom slučaju pridjev izriče svojstvo »obcheno i neodredjeno«, a u drugom »odredno i na blixie stisnuto«.

Sve su gramatike od Kašića nadalje opisale komparaciju pridjeva. Najveći je problem bio određivanje tvorbene osnove za komparativ. Kašić i Della Bella polaze od određenog lika pridjeva (Kašić je samo za njega i znao), pa na njega Kašić dodaje sufiks *-ji*, Della Bella samo *-j*, koji označava dužinu zadnjega sloga: *svetij, starij*. Još će polovinom 19.st. gramatičari (I.A.Brlić, Mažuranić/1839/, Volarić, Firholcer) učiti da se komparativ tvori od određenog lika pridjeva, s čime se nije složio Babukić. On je ispravno utvrdio da se komparativ tvori od neodređenog pridjeva muškog roda.

U Kašićevo i Mikaljino doba još nije bila provedena klasifikacija zamjenica po značenju. Oni ih dijele na prvotne i izvedene (Mikalja: *prriworodni i ischodecchi namisniči immena*). Ta je »razdioba i metodički i historijski neopravdana, a praktički nekorisna« (Jernej, 1981, 159). Della Bella prvi dijeli zamjenice u šest podrazreda,¹⁶ a slijedit će ga u tome Reljković i Starčević. Što se tiče klasifikacije

14 Daleko u Sibiru, u Tobolsku, šezdesetak godina prije Della Belle Križanić bilježi: *velik, vèliki; sìnà, sínja*.

15 Starčević je imao svoj znakovni sustav iz kojega je jasno da se neobilježavanje akcenata u kratkim naglašenim slogovima može smatrati nultim izrazom za kratkosilazni akcent.

16 To su: primitivne, pokazne, posvojne, odnosne, partitivne i upitne.

nekih zamjenica, postoji razilaženje i u starijim, a i u novijim gramatikama. U starijim je gramatikama postojalo neslaganje oko lične zamjenice za treće lice. Kašiću je pod utjecajem latinske gramatike, u kojoj funkciju lične zamjenice za 3. lice obavlja pokazna zamjenica *is, ea, id*, zamjenica *on* bila pokazna. Tako je imao i Della Bella, Appendini, a još će i Mažuranić tvrditi da ne postoji lična zamjenica za 3. lice, nego njezinu funkciju vrši pokazna zamjenica *on*. Kašić nema zamjenice *njegov* i *njezin*. Nalazimo ih kod Della Belle, ali među pokaznima.

Premda su zamjenice zatvoren leksičko-gramatički razred, oduvijek su našim gramatičarima stvarale teškoće pri opisu zbog svoje velike heterogenosti. Della Bella pripada zasluga što ih je prvi klasificirao u podrazrede približno u onom smislu kako to čine i današnje gramatike. Razlučio je pridjeve i brojeve od zamjenica, za razliku od Kašića koji među pridjeve ubraja neke zamjenice i brojeve. Brojeve je klasificirao u tri podrazreda: glavne, redne i brojne priloge, pa je time utro put kasnijim klasifikacijama riječi na leksičko-gramatičke razrede i podrazrede.

Morfološki opis glagolskog sustava bio je mnogo teži nego opis riječi s deklinacijom zbog većeg broja gramatičkih kategorija svojstvenih glagolima i zbog obilja različitih glagolskih oblika. Uočiti sve to i sistematizirati zahtijevalo je visoku razinu znanstvenog promišljanja. Posebno je bilo teško uočiti one gramatičke kategorije kojih nema u latinskom jeziku a koje su specifičnost slavenskih glagola. Šime Starčević kritički govori o dotadašnjim gramatičkim opisima glagola. Naime, svaki »ričoslovac« daje druga vremena ugledajući se na njemački, talijanski ili latinski jezik i stavljajući ponekad i ono čega nema ni u jednom jeziku. Tako i Karadžić (1818, LIV) kaže da su stari gramatičari često »mislili, da svaki jezik ono mora imati, što ima Grčki i Latinski, a što Slavenski jezik ima, a Grčki i Latinski nema, onom nijesu bili ni mukaet«. Pod tim će utjecajem ostati i ilirski gramatičari. Della Bella se u opisu glagola dosta držao Kašića. Od odstupanja najvrednije je spomena naziranje glagolskog vida u razlikovanju kontinuativnih i frekventivnih glagola: *raghati/roditi, spati/spavati, spremi/spremlivati, narediti/nareghivati*. (Opet moramo spomenuti da je Križanić razlikovao svršene, učestale i nesvršene glagole i da je dao njihovu definiciju.)

Sintaksa se u Della Belle u bitnome ne razlikuje od Kašićeve. Della Bellina sintaktička pravila obrađuju uglavnom rekciju glagola, a manjim dijelom kongruenciju (npr. slaganje imenice i pridjeva). O ustrojstvu rečenice nema ni riječi. Rečenica će postati središte sintaktičkog opisa tek u ilirskim gramatikama.

IV.

Della Bella se kao autor gramatike i rječnika uklapa u hrvatsku tradiciju pisanja jezičnih priručnika. Većina starijih hrvatskih jezikoslovaca piše ili rječnik s gramatikom (osim Della Belle i Mikalja, Tadijanović, Voltić), ili gramatiku s rječnikom (Reljković, Lanosović) ili su napisali jedno, a drugo im je ostalo nezavršeno ili u rukopisu (Kašić, Jurin, Lanosović). Postojala je potreba za jezičnim priručnicima koji bi sadržavali ono najosnovnije za učenje stranoga, ali i materin-

skoga jezika. Takvi su jezični priručnici, obavezno dvojezični, s jasnim didaktičkim ciljem, često sadržavali različite konverzacijske dodatke, pa su se tako koncipirani uklapali u postojeće evropske obrasce.

Vrijeme pojave Della Bellina rječnika i gramatike bilo je presudno za ulogu koju će to djelo odigrati. Ono je tada bilo novost jer je od pojave zadnjeg rječnika (ovdje ne uzimam u obzir kajkavske ni rukopisne štokavske rječnike i gramatike) prošlo 79 godina, dakle čitav jedan ljudski vijek, a od pojave zadnje gramatike čak 124 godine, ne računajući tu latinske gramatike i Mikaljinu talijansku. Kako je gramatika izišla u tri izdanja, bila je dostupnija od Kašićeve, a svakako i aktualnija od svoje prethodnice. Zbog toga je na kasnije gramatičare imala veći utjecaj od Kašićeve gramatike, mada je preko nje posredno utjecala i Kašićeva onim dijelom koji je bio ugrađen u Della Bellinu gramatiku. Još je jedna činjenica bila važna za ulogu Della Bellina djela. Dubrovačka je književnost već imala dva i po stoljeća bogatu tradiciju, bila je od svih pokrajinskih književnosti najplodnija, a dubrovački gradski jezik dosta dobro razvijen. Taj je jezik, koji je prvi put kodificiran u svojoj dijakronijskoj i sinkronijskoj perspektivi začudo tek u Della Bellinu djelu, bio uzorom mnogim književnicima, leksikografima i gramatičarima. Dosta ih je priznalo da se služilo Della Bellom (npr. Kanižlić, Lanosović, Appendini, Starčević, I.A.Brlić, A.Mažuranić), a i lingvisti su svojim istraživanjima analizirali taj utjecaj na kasnije stvaraocce (npr. Ivšić /1912/ za M.A.Reljkovića, Hamm /1942–1943/ za Katančića, Matić /1945/ za J.S.Reljkovića, Vončina /1973/ za urednike Belostenčeva rječnika, Tafra /1985/ za Lanosovića itd.). Njegov je rječnik ugrađen i u Karadžićev *Srpski rječnik*, što saznajemo od samoga autora: »Soderžavaće sve Serbske reči, koe se nalaze u Rěčnicima: ...Dellabelli, Belostencu, Jambrešiću, Stuliju...« (Karadžić, 1818, Objavljenje, 4). Iako nije napravljena cjelovita analiza utjecaja Della Bellina djela, i ovo dosad rečeno dovoljno govori o tome koliko je taj stranac snažno sudjelovao u oblikovanju hrvatskoga književnoga jezika. Po tome se može mjeriti s drugim velikim strancem u hrvatskoj lingvistici – Bogoslavom Šulekom, čijim su se djelom mnogi uvelike koristili.

Premda je gramatika kao opis jezičnog ustrojstva stoljećima bila nepromijenjena, čvrsto ukorijenjena u antičku tradiciju, ipak je Katičić (1981, 93) već za prvoga hrvatskog gramatičara ustvrdio da je »radio izrazito stvaralački« i da je pokazao »izoštren smisao za lingvistički zanimljive formulacije«. Takav je zaključak mogao izvesti na osnovi otkrića Kašićeve samostalnosti i njegovih udaljavanja od uzora (Alvaresa i Alda). Za Della Bellinu se gramatiku može reći da je »sasvim zasnovana na Kašićevoj« (Katičić, 1981, 95), ali ne i da je vjerna kopija Kašićeve gramatike, kako se najčešće i mislilo o njoj. Kašić je morao uložiti silan umni trud da prvi opiše gramatičku organizaciju hrvatskoga jezika. Njegovu sljedbeniku bilo je utoliko lakše što je imao od čega krenuti, što se mogao poslužiti i iskustvima talijanskih gramatičara i, što je najvažnije, što je pisao gramatiku jednoga već izgrađenoga književnog jezika. U nju je unio i svoja tumačenja jezičnih pojava. Tu su prije svega originalna zapažanja o prozodijskom sustavu, uočavanje kategorije živo/neživo u imenica, kategorije glagolskog vida i bolja klasifikacija riječi na leksičko-gramatičke razrede i podrazrede.

Nisam se mnogo osvrtała na nedostatke ove gramatike. Ima ih dosta. Većina je nedostataka (kao što je to primjerice opis glagolskog sustava ili pak sintakse) posljedica nerazvijenosti same znanosti o jeziku u Della Bellino vrijeme. Ovaj je rad imao cilj pokazati u prvom redu stvaralačku snagu toga jezikoslovca i njegovu duboku ukorijenjenost u hrvatsku gramatičku tradiciju, koja, eto, traje neprekidno gotovo 400 godina.

LITERATURA

1. Aleksić, R., 1931: Jezik M.A. Reljkovića, *Južnoslovenski filolog*, 10, sv. 1-3, Beograd.
2. Babukić, V., 1836: Osnova slovnice slavjanske narčja ilirskoga, *Danica ilirska*, br. 10-15, Zagreb.
3. Babukić, V., 1854: Ilirska slovnica, Zagreb.
4. Berk, C.A. van den, 1959: Y a-t-il un substrat čakavien dans le dialecte de Dubrovnik? Mouton, 'S-Gravenhage.
5. Bogišić, R., 1962: Holandski slavist o starom dubrovačkom jeziku, *Filologija*, 3, Zagreb.
6. Bosanac, S., 1901: Ocjena Dellabelline gramatike, *Nastavni vjesnik*, IX, Zagreb.
7. Cronia, A., 1952: Contributo alla grammatologia serbo-croata, *Ricerche slavistiche*, vol. 1, Roma.
8. Gabrić-Bagarić, D., 1984: Jezik Bartola Kašića, Sarajevo.
9. Hamm, J., 1942-1943: Etymologicon Illyricum, *Nastavni vjesnik*, 51, Zagreb.
10. Ivić, P., 1966: O Vukovu Rječniku iz 1818. godine, pogovor u: *Sabrana dela Vuka Karadžića*, knjiga druga, Srpski rječnik (1818), Beograd.
11. Ivšić, S., 1911: Prilog za slavenski akcenat, *Rad JAZU*, 187, Zagreb.
12. Ivšić, S., 1912: Akcenat u Gramatici M.A. Reljkovića, *Rad JAZU*, 194, Zagreb.
13. Jagić, V., 1870: Paralele k hrvatsko-srbskom naglasivanju, *Rad JAZU*, 13, Zagreb.
14. Jernej, J., 1981: Povijest talijanskih gramatika na hrvatskom ili srpskom jeziku od 1649. do 1900, *Rad JAZU*, 388, Zagreb.
15. Jurišić, B., 1973: Rječnik govora otoka Vrgade, Zagreb.
16. Karadžić, V.S., 1814: Pismenica serbskoga jezika, u: *Skupljeni gramatički i polemički spisi*, knjiga prva, Beograd 1894.
17. Karadžić, V.S., 1818: Srpska gramatika, u: *Srpski rječnik*, *Sabrana dela Vuka Karadžića*, knjiga druga, Beograd 1966.
18. Katičić, R., 1981: Gramatika Bartola Kašića, *Rad JAZU*, 388, Zagreb.
19. Križanić, u: Milan Moguš, Križanićeva hrvatska gramatika, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 19, Zagreb 1984.
20. Maretić, T., 1910: Jezik slavonskih pisaca, *Rad JAZU*, 180, Zagreb.
21. Maretić, T., 1915: Jezik dalmatinskih pisaca XVIII. vijeka, *Rad JAZU*, 209, Zagreb.
22. Matić, T., 1945: Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda, *Djela HAZU*, XLI, Zagreb.
23. Mažuranić, A., 1839: Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike, Zagreb.
24. Mažuranić, A., 1861: Slovnica Hrvatska, drugo izdanje, Zagreb.
25. Milas, M., 1891: Današnji trpanjski dijalekat, *Rad JAZU*, 103, Zagreb.
26. Peco, A., 1964: Irmgard Mahnken: Zur Frage der Dialekteigentümlichkeiten des Serbokroatischen in Dubrovnik im XIV. Jahrhundert (Opera Slavica IV) i drugi noviji radovi o supstratu dubrovačkog govora, *Južnoslovenski filolog*, knj. XXVI, sv. 3-4, Beograd.
27. Rešetar, M., 1900: Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten. Schriften der Balkankommission, Ling. Abt., 1, Wien.
28. Starčević, Š., 1812: Nova riceslovnica iliriska, Trst.
29. Šrepol, M., 1890: Latinski izvor i ocjena Kašićeve gramatike, *Rad JAZU*, 102, Zagreb.

B. TAFRA, MJESTO DELLA BELLINE GRAMATIKE U POVIJESTI...

30. Tafra, B., 1981: Vrste imeničke deklinacije (s posebnim obzirom na starije hrvatske gramatike), *Jezik*, XXIX, br.2, Zagreb.
31. Tafra, B., 1985: Lanosovićeva »slavonska« gramatika, *Zbornik radova o Marijanu Lanosoviću*, JAZU, Zavod za znanstveni rad, Osijek.
32. Tafra, B., 1988: Razgraničavanje opisnih i odnosnih pridjeva (leksikološki i leksikografski problem), *Rasprave Zavoda za jezik*, 14, Zagreb.
33. Vince, Z., 1978: Putovima hrvatskoga književnog jezika, Zagreb.
34. Vončina, J., 1973: Leksikografski rad Ivana Belostenca, u reprint izdanju: Ivan Belostenec, *Gazophylacium*, Zagreb.

RÉSUMÉ

LA PLACE DE LA GRAMMAIRE DE DELLA BELLA DANS L'HISTORIQUE DES GRAMMAIRES CROATES.

Situant la grammaire de Della Bella dans le contexte de la tradition grammaticale en Croatie, on en vint à conclure que ladite grammaire n'est pas une vraie copie de la grammaire de Kašić (1604), comme on était incliné à supposer jusqu'à nos jours. Ça veut dire que Della Bella donna aussi ses propres explications des phénomènes linguistiques. Ici surtout, il faudrait compter ses observations sur le système prosodique de la langue croate, ses remarques sur la catégorie »vivant« / »non-vivant« des noms, sur la catégorie de l'aspect verbal, et encore une meilleure classification des mots du point de vue lexico-grammaticaux (les classes et sous-classes). En tant que lexicographe et grammairien Della Bella a eu une grande influence sur les écrivains, lexicographes et grammairiens ultérieurs et c'est ainsi qu'il a laissé des grandes traces dans la formation de la langue littéraire croate.